

Pierwsza polska „Antropologia” i jej autor Józef Jasiński

Stanisław Gronkiewicz

THE FIRST POLISH 'ANTHROPOLOGY' AND ITS AUTHOR JÓZEF JASIŃSKI. Over half a century before the creation of the first anthropological institutions in Poland, a work was published in Poland being a testimony of the anthropological knowledge of Polish natural scientists from the turn of the 18th century.

W roku 1986 minęło 130 lat od wprowadzenia na Uniwersytecie Jagiellońskim przez profesora Józefa Majera wykładów z antropologii. Data ta uważana jest za początek polskiej antropologii, jednakże szersze zainteresowanie problematyką antropologiczną sięga już pierwszej ćwierci ubiegłego stulecia. Nauka polska, pomimo licznych przeciwności polityczno-ekonomicznych w tym okresie, może poszczycić się wieloma osiągnięciami naukowymi. Wielką rolę w odrodzeniu nauki i kultury w okresie rozbiorów odegrał Uniwersytet Wileński, będący najnowocześniejszą i porównywaną do najlepszych uniwersytetów europejskich uczelnią polską. Wyszło stamtąd wielu znakomych uczonych, wśród których wymienić należy: Jana i Jędrzeja Śniadeckich, Joachima Lelewela, Michała Poczobuta-Odlanickiego, Jana Forstera i Stanisława Jundzilla.

Wilno na początku XIX wieku było nie tylko siedzibą znakomitej uczelni, było również kolebką polskiej romantycznej literatury pięknej, działali tam bowiem Adam Mickiewicz i Juliusz Słowacki (obaj byli słuchaczami Uniwersytetu). W roku 1832 po upadku powstania listopadowego decyzją władz carskich uczelnię zamknięto.

Uniwersytet Wileński odegrał znaczącą rolę w historii antropologii polskiej. Świadczy o tym wiele przykładów zainteresowania problematyką antropologiczną, do których należy zaliczyć kilka rozdziałów wydanej w 1811 roku *Teorii jestestw organicznych* Jędrzeja Śniadeckiego oraz *Zoologię krótko zebraną* Stanisława Jundzilla wydaną w 1807 roku, w której autor wprowadza do polskiej literatury naukowej, przejętą od Blumenbacha, definicję antropologii oraz podział gatunku ludzkiego. Należy przypomnieć również wprowadzenie na Uniwersytecie Wileńskim wykładów z antropologii wygłaszanych przez profesorów: filozofa

Józefa Gołuchowskiego i fizjologa Michała Homolickiego. Jednakże najbardziej wymownym dowodem zainteresowania problematyką antropologiczną jest wydana w 1818 roku pierwsza polska *Antropologia* Józefa Jasińskiego. Jej pełny tytuł brzmi: *Anthropologia o własnościach człowieka fizycznych i moralnych przez Józefa Jasińskiego filozofii, chirurgii i medycyny doktora, towarzystw medycznego Wileńskiego i Dobroczynności Nowogródzkiego członka, w roku 1810 krótko zebrana i ułożona* [ŚNIEŻKO 1953].

Autor tej raczej zapomnianej książki urodził się w drugiej połowie XVIII wieku w niezamożnej rodzinie osiadłej w okolicach Grodna. Po ukończeniu szkoły średniej wstąpił do nowo założonej przez Antoniego Tyzenhauza królewskiej szkoły lekarskiej. W roku 1781 po przeniesieniu szkoły do Wilna i przyłączeniu jej jako wydziału lekarskiego do Uniwersytetu, Jasiński studiował tam pod kierunkiem przyrodników Jana Emanuela Giliberta i Jana Forstera. Po ukończeniu studiów i uzyskaniu w 1789 roku doktoratu z filozofii, medycyny i chirurgii, zajmował się praktyką lekarską. Przez kilka lat przebywał na Białorusi, gdzie pełnił funkcję lekarza domowego u ówczesnego podwojewody nowogródzkiego i starosty boczesznickiego, Józefa Obuchowicza. Następnie przeniósł się do Nowogródka; poznał tam między innymi rodziców Adama Mickiewicza (leczyl ojca poety, adwokata Mikołaja Mickiewicza). Po kilkuletnim pobycie na prowincji Jasiński wrócił do Wilna, gdzie kontynuował praktykę lekarską, pracując jednocześnie nad *Antropologią*, którą ukończył w roku 1810. W roku 1814 został członkiem Wileńskiego Towarzystwa Medycznego. W celu wydania swojej książki, zwrócił się do znanego wydawcy i księgarza wileńskiego, Józefa Zawadzkiego, żądając jako honora-

rium jedynie 50 egzemplarzy wydanej książki. Praca Jasińskiego, po ocenzurowaniu przez profesora Augusta Becú (szkolnego kolegę autora, ojczyma J. Słowackiego) ukazała się drukiem w roku 1818. W dowód wdzięczności, Jasiński dedykuje książkę synom swego wcześniejszego chlebobdawcy, Józefa Obuchowicza: Filipowi, marszałkowi powiatu mozyrskiego; Michałowi, kasztelanowi mińskiemu i Ksaweremu, prezydentowi departamentu guberni mińskiej. Józef Jasiński, autor pierwszej polskiej *Antropologii* zmarł 22 września 1833 roku w Nowogródku i tam został pochowany [ESTREICHER 1874, *Polski słownik... 1964-65, Wielka Encyklopedia... 1903*].

Przed przystąpieniem do omawiania dzieła Jasińskiego, należy przypomnieć, że był on prowadzącym praktykę lekarzem i przez długi czas pracował na prowincji, co nie sprzyjało pracy naukowej. Jednakże należy stwierdzić, że wykazał się szeroką znajomością literatury, czego dowodem jest przytaczanie poglądów wielu znakomitych uczonych, takich jak Linneusz, Buffon, Bonnet, Newton, Kopernik, Humboldt i inni.

Pracę swoją, składającą się z przedmowy i trzech części zawierających 25 rozdziałów z licznymi przypisami zebranymi na końcu książki, Jasiński opatrzył dwoma mottami. Pierwsze z nich pochodzi z *Księgi Mądrości* (13, 1): "Głupi z natury są wszyscy ludzie, którzy nie poznali Boga i z dóbr widzialnych nie zdołali poznać Tego, który jest, patrząc na dzieła nie poznali Twórcy". Drugie motto: "Wszyscy być w życiu szczęśliwymi pragną; lecz na to, co szczęśliwym czyni życie, przez mgłę patrzą", zaczerpnął autor z utworu Seneki *De vita beata*.

W przedmowie Jasiński definiuje przedmiot antropologii: *Nauka o własnościach człowieka fizycznych i moralnych*,

ukazujących dostojność jego wyniesioną nad wszystkie jestestwa fizyczne, z greckiego języka zowie się *Antropologią* (s. V). Rozwija tę definicję w przypisach: *Anthropologia jest słowo greckie z dwóch wyrazów zjednoczonych (Anthropos - Człowiek, i logos - mowa) złożone. Anthropologia zatem podług Etymologii swojej znaczy istotnie o Człowieku mowę, czyli raczej naukę za przedmiot mającą stan człowieka naturalny usadowiony na świecie fizycznym i moralnym: przyrodzenie jego co do początków, z których się składa: władze jego wyższe i niższe; tudzież przeznaczenie jego wysokie Boskim objawieniem ukazane. W takich przeto względach uważany człowiek, najpiękniejszą przedstawia filozofię, w granicach niezmiernie obszernych rozciągniętą i uwagi nader wysokie do zastanowienia się filozofowi. Przykładem jest Antropologia Platnera (s. 115).*

W końcowej części przedmowy Jasiński uzasadnia układ swej pracy: *Poznanie zatem człowieka ciągnie za sobą poznanie wszystkich jestestw ziemskich, na których opiera się stan jego naturalny, do ziemi i społeczności ludzkiej przywiązany: a takowy stan ztrzymuje jego byt usadowiony na świecie fizycznym i moralnym. Z tego względu, chociaż systematycznie układ antropologii, całą o człowieku naukę obejmującej, do wynalezienia nader jest trudny; następujący jednak porządek, acz niesystematyczny, zdaje się być z terażniejszym położeniem człowieka zgodny: w którym te naprzód wyłożymy zasady, na których stan jego naturalny jest oparty, a bez których zasad nie byłoby człowieka na świecie, ani też nauki o nim. Nauka o człowieku podług takowych zasad uważana, w następujących trzech częściach będzie wyłożona (s. XX).*

Po dość obszernym wstępie autor przechodzi do zasadniczych treści książki. W celu przybliżenia zawartości poszczegół-

nych części pracy, wydaje się wskazane przytoczenie w całości tytułów kolejnych rozdziałów:

ANTROPOLOGII CZĘŚĆ PIERWSZA

- I. Siedlisko na mieszkanie człowiekowi przeznaczone jest ziemia
- II. O ciałach ziemskich, nad którymi człowiek wyniesiony góruje
- III. Jak jestestwa ziemskie uważać należy
- IV. Jakim sposobem poznawać należy jestestwa fizyczne
- V. O niektórych własnościach ciał ziemskich
- VI. O dalszych własnościach ciał ziemskich
- VII. O sile atrakcji czyli ciężkości

ANTROPOLOGII CZĘŚĆ DRUGA

- VIII. Człowiek w stanie społeczności uważany
- IX. Człowiek w związku towarzyskim uważany
- X. Jakie są pierwsze od natury człowiekowi dane prawa
- XI. O prawach człowieka w ogólności uważanych
- XII. O czterech stanach ludzi w stosunku do przyrodzonej pokarmu potrzeby

ANTROPOLOGII CZĘŚĆ TRZECIA

- XIII. Skład człowieka przez rozbiór uważany
- XIV. Pierwiastki składające ciało człowieka
- XV. O władzach i siłach natury ludzkiej
- XVI. Wykład czucia i ruchu
- XVII. Zastosowanie władz czucia i ruchu do potrzeb życia

- XVIII. O zmysłach zewnętrznych
- XIX. O zmysłach wewnętrznych
- XX. Głos i mowa
- XXI. Czuwanie i sen
- XXII. Różnica człowieka od wszystkich zwierząt
- XXIII. Wiek ludzki i zależące od niego odmiany człowieka
- XXIV. Wyobrażenie śmierci
- XXV. Uwaga ostatnia a ta najważniejsza

W pierwszej części autor przedstawia stanowisko człowieka na tle przyrody i umiejscawia go w systematyce zoologicznej pisząc: *Wszakże i człowiek do klasy zwierząt żyjących, a mianowicie ssących, animalia mammalia, na których czele jest położony, należeć musi ...*, i dalej: *Wyjawszy tedy rodzaj najwyższy, do rzędu naczelnego klasy zwierząt ssących należący, w którym się mieści sam jeden człowieka gatunek; wszystkie inne zwierząt rodzaje, następnie po sobie idące, od człowieka aż do polipów, są niższe, to jest stopniami doskonałości coraz niższymi oznaczone ...* (s. 5, 6). Na podstawie cytowanych fragmentów stwierdzić należy, że Jasińskiemu nieobce były poglądy zwolenników teorii ewolucji, jednakże liczne cytaty z Pisma Świętego ukazują, że autor mocno tkwił w religijnych poglądach tamtego okresu. W ostatnim rozdziale pierwszej części, dotyczącym siły, Jasiński przedstawia m. in. podstawy biomechaniki chodu ludzkiego.

Druga część pracy przedstawia człowieka na tle środowiska społecznego i mówi o podobieństwach i różnicach występujących pomiędzy ludźmi: *Wszyscy ludzie w obliczu Boga są sobie równi: tak mężczyźni jako i kobiety; tak w miastach jak i we wsiach, tak w pałacach jako i w chatach zrodzeni: jednego Stwórcy dziełem, i jednego Boga, który mianuje się Ojcem naszym, dziećmi jesteśmy. I stąd jeszcze równość*

powszechna pochodzi, że każdy jednako się rodzi w społeczności swoich rodziców, jednakże ma poczucie, potrzeby i siły; jednakim prawom natury podległy. Każdemu co się rodził, umierać przychodzi ... i dalej: *A jeżeli w jednym względzie ludzie są sobie równi, tedy w drugim bardzo od siebie różni: mężczyzna albowiem różni się od kobiety, młody od starego, mocny od słabego, zdrowy od chorego, biały od czarnego lub innego koloru, prędki od nieruchawego, uczony od nieumiejętnego, bogaty od ubogiego; lecz takowe od losu zawiste różnice, nie znaszają bynajmniej przyrodzonej równości* (s. 30-31).

W następnych rozdziałach autor zajmuje się prawami i obowiązkami człowieka. W ostatnim rozdziale tej części pracy przedstawia kolejne etapy rozwoju społecznego, wymieniając je kolejno:

1. *Potrzeby człowieka z czucia wynikające, pobudzają go do szukania owoców ziemi samorodnych, i to jest pierwszy stan naturalny człowieka, ...*
2. *Rybołówstwo i łowiectwo: drugi stan naturalny człowieka, ...*
3. *Pasterskie życie jest trzecim stanem naturalnym człowieka, ...*
4. *Rozpoczęcie rolnictwa jest czwarty stan naturalny człowieka, ...* (s. 47-51).

Decydującą rolę przy przechodzeniu do kolejnych etapów rozwoju społecznego przypisuje Jasiński rozwojowi umysłowemu człowieka i mówi o tym tak: *Rozum, który jest zbiorem władz umysłowych wyprowadził człowieka z dzikiego stanu natury, nagiego na ciele i ciemnego na umyśle, i postawił go na wysokim stopniu doskonałości i szczęścia, którego nieprędko dosięgnął* (s. 51).

Trzecią część *Antropologii* poświęcił Jasiński budowie i funkcjonowaniu organizmu ludzkiego, stwierdzając przy tym, że: *Do poznania zatem całkowitego przyro-*

dzenia człowieka następujące nauki są potrzebne: *Anatomia, Fizjologia i Psychologia* (s. 60). Wymieniając *pierwiastki składające ciało człowieka* dzieli je na: pierwiastki chemiczne, pierwiastki fizjologiczne bardziej i prościej złożone. Dalej wymienia *siły natury ludzkiej* dzieląc je na: siły fizyczne, żywotne i umysłowe. Wśród sił fizycznych wymienia: siłę ciężkości, bezwładności, sprężystości, poruszającą, przyciągania, odpychania i spojenia. Do sił żywotnych zalicza: siłę życia, czułość i drażliwość; zaś do sił umysłowych, czyli sił od duszy pochodzących zalicza te, które są nadrzędnymi nad ciałem. Omawia przy tym trzy rodzaje ruchów *w człowieku żyjącym odbywające się - ruchy woluntarne, wykonywane za wolą duszy; ruchy inwoluntarne, bez woli duszy wykonywane i ruchy mieszane.*

Następne rozdziały poświęcone są budowie i funkcjonowaniu narządów zmysłów, które autor dzieli na: *zmysły zewnętrzne - widzenie, słyszenie, powonienie, smakowanie i dotykanie; zmysły wewnętrzne - czyli władze umysłowe, za pomocą których dusza nabywa wyobrażeń o przedmiotach od zmysłów zewnętrznych sobie doniesionych.*

Wiele uwagi poświęcił Jasiński w trzeciej części różnicom pomiędzy człowiekiem a zwierzętami. Różnice przedstawione przez autora można zestawić w punktach. *Człowiek do zwierząt podobny różni się od nich: kształtem ciała ogólnym i sobie tylko szczególnym; siłą żywotną, która ciało ożywia; duszą duchowną i do myślenia sposobną; mową i rozumem; naturalną sposobnością do wydoskonalania się w naukach; szybkością rozwoju.* Widząc te różnice, mówi o istniejącym podobieństwie i twierdzi, że zwierzęta podobnie jak człowiek posiadają duszę bardzo podobną do duszy ludzkiej. Przy omawianiu "naturalnej sposobności do wydoskonalania się w naukach" autor zdawał sobie sprawę ze znacze-

nia rozwoju chwytnej, uniezależnionej od czynności chodzenia, ręki. Ilustruje to następujący cytat: *Ręka ludzka nie do chodzenia, jak zwierząt przednie nogi, lecz do robienia różnych dzieł przeznaczoną. Mądrość bóstwa okazuje w swem złożeniu, u której cztery palce rzędem ułożone, a piąty od skaziciela musi składać kąt prosty, 90 gradusów mający ...*, i dalej: *Ręka ludzka zatem ma zdolność do ujęcia najdelikatniejszych rzeczy już to bezpośrednio samą ręką, już też pośrednio ręką instrumentami uzbrojoną* (s. 102-103).

Bardzo ciekawy jest fragment książki, w którym autor przedstawia podział na okresy rozwoju płodowego i pozapłodowego człowieka. Jasiński wyróżnia siedem tych okresów:

1. *wiek płodu, od poczęcia do urodzenia;*
- 2) *wiek dziecienny, od urodzenia do siedmiu lat;*
- 3) *wiek młodociany od siedmiu do czternaśtu lat trwa;*
- 4) *wiek dojrzałości od czternaśtu do 21 roku rozciąga się;*
- 5) *wiek męźności trwa od roku 21 do 30;*
- 6) *wiek podeszłości trwa od 30 do 50 lat, albo raczej do tego terminu, w którym utrata rodzajności w obydwóch płciach nastaje;*
- 7) *wiek starości od końca poprzedzającego terminu pospolicie rozciąga się aż do zgrzybiałości, połączonej z utratą niektórych zmysłów i władz umysłowych* (s. 107-110). Podział przedstawiony przez Jasińskiego, poza kilkoma uwagami dotyczącymi nazewnictwa bądź czasu trwania poszczególnych okresów, nie różni się od podziałów współczesnych.

Na zakończenie należy zaznaczyć, że pierwsza polska *Antropologia*, mimo że jest mocno zakorzeniona w humanistycznych i religijnych poglądach tamtego okresu, w wielu fragmentach nie straciła aktualności. Ze względu na czas jej powstania zasługuje na uwagę i przypomnienie. Jednocześnie należy podkreślić, że praca ta ukazała się w

okresie, gdy antropologia była nauką znajdującą się we wczesnym stadium rozwoju. Dopiero w latach pięćdziesiątych XIX wieku, a więc około 30 lat po ukazaniu się *Antropologii* Jasińskiego, nastąpił znaczny rozwój tej nauki i powstanie pierwszych zakładów naukowych: W roku 1850 powstała pierwsza katedra antropologii przy Musée d'Histoire Naturelle w Paryżu. W roku 1859 Paweł Broca zakłada Societé d'Anthropologie de Paris, zaś w 1876 roku powstał pierwszy zakład naukowy zajmujący się antropologią: L'Ecole d'Anthropologie de Paris. W polskiej antropologii znaczącą datą jest rok 1856, rok wprowadzenia przez Józefa Majera wykładów z antropologii na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Biorąc pod uwagę powyższe fakty stwierdzić należy, że na początku XIX wieku

antropologia polska znajdowała się w czołowie nauki europejskiej, mimo że rozwijała się w gorszych i bardziej skomplikowanych warunkach.

Piśmiennictwo

- ESTREICHER K., 1874, *Bibliografia polska XIX wieku*.
 JASIŃSKI J., 1818, *Antropologia o własnościach człowieka fizycznych i moralnych przez ... filozofii, chirurgii i medycyny doktora ... w roku 1810 krótko zebrana i ułożona*, Wilno.
Polski słownik biograficzny, 1964-65, Ossolineum, Wrocław, Kraków, Warszawa, XI, 48.
 ŚNIEŻKO A., 1953, *O pierwszej polskiej antropologii*, Tygodnik Powszechny, Kraków, 14, 420.
Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana, 1903, Warszawa, XXXI - XXXII: 695-696.
 Maazynopsis nadesłano w październiku 1986 r.

S u m m a r y

This brief presentation familiarizes the reader with the onset of Polish anthropology and the role the Vilnius centre played in its development. Subsequently comes the biography of the physician, Józef Jasiński, who wrote the first Polish book on anthropology, issued in 1818 in Vilnius. His work "Anthropology of physical and moral features of man" ("Antropologia o własnościach człowieka fizycznych i moralnych") is comprised of three parts. In the preface he introduces an interesting definition of anthropology which is thus described as "a science of physical and moral features of man, revealing his dignity elevated above other physical beings".

In the first part Jasiński sets man against his natural environment, places him in the zoological taxonomy and gives the principles of human gait. The second part shows man in his milieu and enumerates stages of the development of economic community: 1) gathering, 2) fishing and hunting, 3) pasturing, and 4) farming. The third part deals with build and functioning of human organism, kinds of motion, build of sensory organs and differences between man and animals. Concluding, he describes the ontogenesis of man which combines seven stages, namely embryo, childhood, adolescence, maturity, adulthood, senescence, senility. This classification along with other fragments of his book is still up to date.

He wrote his book when anthropology was only sprouting and it was not until the 50s of the past century that this science had flourished and first institutes had been formed.